

Цевельов О. Є., кандидат наук з державного управління (0000-0003-4549-5505)

Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, Київ

Досвід формування та застосування бойових резервів прикордонної служби, їх завдання в сучасних умовах

Резюме. Аналіз досвіду сучасних збройних конфліктів свідчить, що форми і способи дій підрозділів прикордонної служби з питань протидії протиправній діяльності на державному кордоні та незаконним військовим формуванням постійно змінюються та удосконалюються.

Зважаючи на зміни в оперативно-службових діях і способах виконання завдань в умовах загострення обстановки, що відбулися у змісті практичних дій підрозділів охорони державного кордону, розглянуто кілька основних напрямів, які спонукали до появи бойових прикордонних резервів на основі як штатних, так і тимчасових підрозділів, що призвело до їх реформування, вдосконалення професійної та бойової підготовки.

Ключові слова: бойові резерви; орган та підрозділ охорони державного кордону; прикордонні комендатури; підрозділ швидкого реагування, оперативно-службова діяльність.

Постановка проблеми. Забезпечення прикордонної безпеки є основним завданням, яке покладається на органи охорони державного кордону. На сьогодні стан прикордонної безпеки та захищеності державного кордону оцінюється як загрозливий, оскільки є предметом територіальних спорів і притягань з боку інших країн. З іншого боку захист державного кордону розглядається як протидія транскордонним злочинним угрупованням щодо переміщення нелегальних мігрантів і контрабанди, що підриває авторитет держави перед Європейським суспільством.

У сучасному світі явно визначилися протиріччя між процесами глобалізації та намаганням національних держав зберегти та відстояти суверенітет своєї території. Прикордонна безпека чи захист національних інтересів держави у сфері безпеки державного кордону – складова частина національної безпеки України, що являє собою стан захищеності національних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз у прикордонному просторі. Отже, існує тісний взаємозв'язок прикордонної та воєнної безпеки в межах оперативно-службової діяльності органів охорони державного кордону й підтримання правопорядку у прикордонних контрольованих районах.

Основною метою прикордонної безпеки є досягнення та підтримання максимального рівня захисту національних інтересів держави у сфері безпеки державного кордону. Це гарантує безумовне виконання вимог законодавства України з прикордонних питань. Для максимального захисту кордону та

реагування на кризові ситуації у контрольованих прикордонних районах відповідними державними органами вживаються заходи реагування, які включають у себе й створення відповідних бойових прикордонних резервів. Отже, вивчення досвіду формування таких резервів, порядку їх застосування дає змогу використовувати його у навчальному процесі та під час подальшого реформування прикордонного відомства в умовах обстановки, що швидко змінюється.

Аналіз досліджень і публікацій. У статті проаналізовано порядок формування бойових прикордонних підрозділів, їх завдання та можливі способи застосування, надано пропозиції щодо їх складу та укомплектування й застосування у сучасних умовах. Також використані матеріали бойових донесень, журналів службово-бойових дій та проєктів нормативно-правових документів щодо першого етапу створення бойових прикордонних резервів у Державній прикордонній службі України в умовах активного залучення сил і засобів в антитерористичній операції в окремих районах Донецької і Луганської областей.

Проблеми підготовки та застосування бойових резервів органів охорони державного кордону досліджували такі науковці, як О. В. Ананьїн, А. В. Братко, Р. В. Волобуєв, В. П. Золотов, Ю. Б. Івашков, А. Б. Мисик, А. А. Сцібаровський та інші [1–4]. У їх працях висвітлені питання невідокремленості нормативно-правової бази, низької координації спільних дій підрозділів прикордонної служби та інших військових формувань і правоохоронних органів та

наведено методика застосування резервів у разі кризових ситуацій мирного часу. Однак питання формування, оснащення, укомплектування та підготовки бойових резервів потребують подальшого вивчення і впровадження в сучасних умовах гібридних загроз у сфері безпеки державного кордону та залишаються не повністю вирішеними.

Мета статті полягає в системному аналізі досвіду, ролі та місця бойових резервів прикордонної служби, порядку їх формування та залучення до антитерористичної операції в окремих районах Донецької і Луганської областей та на основі цього обґрунтування в необхідності подальшого розвитку нормативно-правового забезпечення щодо вдосконалення практичного застосування прикордонних підрозділів в операціях Об'єднаних сил для виконання специфічних завдань.

Виклад основного матеріалу. Обстановка, що склалась на початку 2014 року, та чисельні порушення державного кордону з боку Російської Федерації не лише контрабандистами, а й невеликими групами незаконних військових формувань вказувала на необхідність керівництву Державної прикордонної служби України вживати кардинальних заходів щодо посилення українсько-російської ділянки державного кордону, особливо на харківському, луганському та маріупольському напрямках.

Водночас матеріально-технічне та фінансове забезпечення прикордонної служби не давало змоги у повному обсязі забезпечити надійну охорону всієї ділянки українсько-російського державного кордону. Так, на час початку збройного конфлікту, протяжність ділянки державного кордону Луганського прикордонного загону складала 734 км, це була сама найдовша ділянка з усіх наявних 19 прикордонних загонів, які виконували завдання по всьому периметру державного кордону України. На 2014 рік до штатів прикордонних загонів, що охороняли державний кордон з Російською Федерацією входило від 10 до 12 відділів прикордонної служби, які розташовувалися вдовж державного кордону та знаходилися на значній відстані від його лінії, приблизно від 1 до 12 км. Таке розміщення прикордонних підрозділів обумовлювалось насамперед тим, що з боку органів місцевого самоврядування прикордонних районів питанням виділення земельних ділянок під військові містечка та створення відповідної прикордонної інфраструктури вздовж державного кордону

приділялась незначна увага.

Через недостатнє фінансування прикордонної служби, забезпеченість прикордонних підрозділів, які безпосередньо охороняли державний кордон, особливо пально-мастильними матеріалами, не задовольняло та не сприяло посиленню охорони і захисту державного кордону. Прикордонні наряди в більшості висилалися на ділянки, що охоронялися, в пішому порядку. Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України щодо постійного моніторингу лінії державного кордону в основному виконувався формально, що також сприяло активізації протиправної діяльності на державному кордоні.

Ще одним негативним показником на той час в питаннях організації надійної охорони державного кордону вважається робота з особовим складом: послаблення його соціальної захищеності, яка впливала з низького грошового забезпечення; незабезпеченість житловими і побутовими умовами; недостатня укомплектованість особовим складом прикордонних підрозділів; значна службова завантаженість персоналу, який безпосередньо залучався до служби з охорони державного кордону.

З початком анексії тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, актів непокори у Харкові, Донецьку, Луганську та інших місцях на Сході України і активізацією протиправної діяльності на державному кордоні, керівництвом прикордонної служби почали вживатися заходи щодо створення бойових підрозділів, а саме бойових резервів, які з квітня 2014 року активно застосовувалися на загрозливих напрямках, особливо на українсько-російській ділянці державного кордону.

Для створення таких бойових резервів було взято досвід прикордонних військ у складі яких діяли мотоманеврені групи (загони спеціального призначення), завданням яких були організація посилення прикордонних підрозділів на загрозливих напрямках під час загострення обстановки, забезпечення прикриття кордону та боротьба з бандформуваннями і диверсійно-розвідувальними групами в прикордонній зоні (прикордонних районах і областях), а також для вирішення інших службово-бойових завдань на державному кордоні. Мотоманеврені групи за своєю організаційно-штатною структурою та озброєнням переважно були як мотострілецькі чи десантно-штурмові батальйони (управління;

3–4 прикордонні застави; взводи зв'язку, матеріального забезпечення, протитанковий, інженерно-саперний та розвідувальний; мінометна батарея і медпункт), озброєні броньованими машинами, груповою зброєю, артилерією та протитанковими засобами, тому мали підвищену боєздатність.

З виникненням воєнного конфлікту 1990–1992 років на території прикордоння Молдови та України, та з проголошенням колишніх пострадянських республік про незалежність і самостійність, в Україні почалися створюватися власні прикордонні війська. Маючи поблизу державного кордону розпалюваний збройний конфлікт, у 1992 році керівництвом прикордонного відомства України вживаються заходи з прикриття вразливих ділянок українсько-молдовського державного кордону через виставлення трьох прикордонних загонів, а саме: Березинського, Котовського та Могилів-Подільського. Для недопущення та припинення збройних провокацій на державному кордоні, захисту населення прикордоння у складі Березинського та Котовського прикордонних загонів було створено по одній мотоманевреній групі, які були озброєні БТР (нараховувалось до 79 одиниць у прикордонному відомстві) та мали у штаті групову зброю і артилерійські підрозділи.

Протягом другої половини 90-х років у складі прикордонних загонів Прикордонних військ України, в основному на українсько-молдовській та українсько-російській ділянці державного кордону були сформовані резервні застави, підрозділи другого рубежу, а згодом – прикордонні застави для виконання спеціальних завдань: боротьба з контрабандою та нелегальною міграцією на другому рубежі, а саме на тилкових межах контрольованих прикордонних районів; посилення загрозливих напрямків зі створенням рубежів прикриття в глибині території України та участь у пошукових заходах.

Для нарощування зусиль на загрозливих напрямках у 1995-му році Міністерство оборони України передало до складу Прикордонних військ України одну з найкращих аеромобільних бригад, що була розташована у місті Кременчук, яка стала потужним бойовим резервом прикордонного відомства. Особовий склад цього резерву здебільшого продовжував застосовуватися на українсько-молдавській ділянці державного кордону після того, як у 1996 році мотоманеврені групи, що знаходилися у штаті Котовського та Березинського прикордонних

загонів були скорочені. Згодом особовий склад бойового резерву застосовувався і на інших ділянках, переважно для протидії нелегальній міграції на західній ділянці кордону.

Із стабілізацією обстановка на українсько-молдовському державному кордоні та залученням до контролю за обстановкою на цій ділянці моніторингової місії ОБСЄ було скорочено основний бойовий резерв – аеромобільний прикордонний загін.

Водночас, обстановка, яка складалась на державному кордоні, а саме продовження переміщення територією України нелегальних мігрантів транскордонними злочинними угрупованнями, контрабанда діяльність зброєю, наркотиками тощо, змусило керівництво Державної прикордонної служби України знов підняти питання мобільних потужних резервів. Через це у 2002 році створено та розпочато розгортання прикордонного загону для виконання спеціальних завдань з охорони державного кордону з місцем дислокації у Києві.

Початок нового витку формування мобільних підрозділів розпочався в процесі реалізації Концепції розвитку Державної прикордонної служби України з моменту затвердження Програми розвитку та реформування мобільних підрозділів Державної прикордонної служби України, саме тоді було введено поняття “мобільні сили”, а в структурі Адміністрації Державної прикордонної служби України вперше з'являється Оперативне управління, одним з головних завдань якого було контроль за створенням резервів, їх підготовка та застосування.

Починаючи з 2003 року система резервів прикордонного відомства також змінювалась з урахуванням правоохоронної направленості та досвіду держав – членів Європейського союзу. Так, система резервів складалась з мобільних прикордонних застав у кожному прикордонному загоні, мобільних прикордонних застав, а згодом відділів прикордонної служби типу “С” регіональних управлінь та Мобільного прикордонного загону “ДОЗОР” [1].

Основними завданнями мобільних резервів були:

посилення прикордонних підрозділів, які безпосередньо охороняли державний кордон;

здійснення раптових дій з протидії злочинним угрупованням на державному кордоні та у разі загострення обстановки на прикордонних ділянках;

здійснення заходів з участі у припиненні провокацій на державному кордоні та у контрольованих прикордонних районах у взаємодії з іншими військовими формуваннями і правоохоронними органами.

Звичайно, через реформування відомства у правоохоронну діяльність і відхід прикордонної служби від суто військового формування до правоохоронного органу спеціального призначення, мобільні резерви здебільшого озброювалися лише стрілецькою зброєю, оснащувалися спеціальною неброньованою технікою, переважно легковими автомобілями, мікроавтобусами та вантажівками, які призначалися для перевезення майна. На той період, коли проводилось реформування Державної прикордонної служби України, наявність таких мобільних підрозділів обумовлювалось відсутністю воєнних загроз з боку сусідніх країн і зменшенням воєнних завдань для органів охорони державного кордону. Починаючи з 2003 року, через недостатнє фінансування прикордонної служби для більш доцільного використання коштів спеціального фонду, керівництвом прикордонної служби прийнято рішення щодо реалізації списаного військового надлишкового майна. Вантажні, спеціальні військові автомобілі, бронетранспортери тощо, які відслужили свої терміни експлуатації, реалізовувалися чи утилізувалися. Таким чином відомство наповняло коштами спеціальний фонд, а з іншого боку втрачало майно, яке залишилося після розпаду СРСР не поповнюючи його новим, більш сучасним.

Події 2004 року навколо острова Тузла, коли виникла перша ескалація відносин між Україною та Росією через будівництво останньої дамби від Таманського півострову до острова Тузла і невирішене питання демаркації державного кордону, особливо у Керченській протоці, була реальна загроза – виникнення прикордонного збройного конфлікту між сусідніми державами. Для прикриття державного кордону та реагування на кризову ситуацію, яка виникла біля острова Тузла, керівництвом Державної прикордонної служби України було задіяно мобільні підрозділи та мобільний загін спеціального призначення. Фактично в цей період підрозділи прикордонної служби виконували суто воєнні завдання – організацію оборони державного кордону по периметру острова та недопущення вторгнення збройних сил сусідньої держави на територію України.

Ця обстановка мала би спонукати

керівництво прикордонної служби до створення у складі Державної прикордонної служби України бойових підрозділів саме для виконання завдань воєнного характеру на державному кордоні, беручи до уваги те, що воєнні загрози через неоформлення державного кордону не зникли, а стали частішими. Водночас прикордонна служба продовжувала реформуватися та розвиватися у напрямі правоохоронного органу спеціального призначення. Професійна підготовка особового складу і офіцерів органів охорони державного кордону набувала переважно правоохоронної та правозастосовної направленості, до того ж програма воєнної професійної підготовки скорочувалась до мінімуму.

Відповідно до вимог Стратегії розвитку Державної прикордонної служби до 2020 року було розроблено нову Програму розвитку мобільних підрозділів прикордонної служби. Програмою передбачалось реорганізацію діючих мобільних підрозділів та переорієнтування їх на стандарти кращих зразків підрозділів спеціального призначення США та Європейського Союзу. У межах виконання Програми вивчено досвід розвитку спеціальних підрозділів США та ЄС. Для оцінювання ефективності діяльності мобільних підрозділів було запрошено експертів Прикордонного патруля США [2].

Після подій, що відбулися наприкінці 2013 – початку 2014 років та зміною політичного керівництва в державі, відбулась анексія тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим. Рішучі дії незаконних військових формувань разом із підрозділами збройних сил сусідньої країни за підтримки місцевого населення зруйнували всю систему охорони державного кордону та виявили низку прорахунків під час реформування прикордонної служби.

Практика дій противника під час анексії Криму вказувала на системні напади групами до 100 спеціально екіпованих військовослужбовців Росії. Так, близько 22:30 2 березня 2014 року група спецназівців напала на відділ прикордонної служби “Керч”, який є первинним підрозділом охорони державного кордону на керченському напрямку. Нападники вибили вікна, двері, знищили засоби зв’язку та автоматизовані робочі місця в кабінетах підрозділу. Особовий склад вимушений був лише спостерігати за діями нападників, оскільки не був озброєний, мав лише засоби активної оборони (резинові кийки, засоби для відстрілу гумовою кулею).

Через два дні всі прикордонні підрозділи в Автономній Республіці Крим були оточені так званими “зеленими чоловічками”.

Згодом напади на прикордонні підрозділи почалися на Сході України з початком збройного конфлікту. Передумови та причини збройного конфлікту, безумовно, мають комплексний характер, а саме: зміна політичних еліт, непослідовність українського керівництва щодо сепаратизму на Сході країни, необґрунтована політика скорочення власних збройних сил та послаблення уваги посиленню діяльності правоохоронних структур держави.

Поряд із внутрішніми причинами, що сприяли виникненню внутрішнього політичного конфлікту та переростання його у воєнний, існували і зовнішні причини. Одним з факторів, якій привертає увагу до цього регіону – запаси вугілля, залізної руди тощо, але основне (за даними геологорозвідки) – це наявність сланцевого природного газу в одному з основних нафтогазових регіонах України (Дніпровсько-Донецькому). У разі скорочення нафтогазових запасів на планеті цей регіон перетворюється на зону підвищених інтересів багатьох суб’єктів світової політики, зокрема США, Великобританії, Німеччини та Росії. Ще одним з основних факторів виявилось незавершеність формування українсько-російського державного кордону. Вплив цього комплексу причин ускладнив воєнно-політичну обстановку на Сході України [3].

Сепаратизм у східних областях України набував сили як штучно підігріваний із середини честолюбними та небезкорисливими діями, так і ззовні силами, зацікавленими в ослабленні української держави. Після захвату влади незаконними військовими формуваннями у багатьох місцях Сходу України та напади на правоохоронні органи і підрозділи прикордонної служби було прийнято рішення на проведення антитерористичної операції в цьому регіоні.

З початком активних дій у столиці України у 2014 році та виявленням скупченості з’єднань і частин Збройних сил Російської Федерації біля державного кордону для посилення українсько-російської ділянки державного кордону керівництвом Державної прикордонної служби створюються мотоманеврені групи від навчальних частин і регіональних органів управління прикордонної служби, які направляються на ділянки Донецького, Луганського, Харківського та Чернігівського прикордонних

загонів, а також на адміністративну межу між Херсонською областю та тимчасово окупованою Автономною Республікою Крим. Усього було створено 7 мотоманеврених груп, а саме від Національної академії, Оршанського прикордонного загону, Північного, Західного та Південного регіональних управлінь. Зважаючи на те, що мотоманеврені групи комплектувалися за допомогою особового складу прикордонних підрозділів і курсантів навчальних закладів, час на їх підготовку та злагодженість був майже відсутній, озброєні лише стрілецькою зброєю, без підтримки з’єднань і частин Збройних Сил вони не змогли самотужки протистояти мобільним озброєним військовим формуванням, а також обстрілам з артилерії зі сторони суміжної країни.

Глава держави під час свого візиту до Оршанського навчального прикордонного закладу нагадав, що “у 2014 році українська армія та Державна прикордонна служба були беззахисними, а противник практично безкарно завдав потужних ударів по українських позиціях у районі Зеленопілля та Довжанського. Ворог був зупинений ціною життя наших захисників, зокрема 70 прикордонників” [4].

Надалі, для участі в проведенні операції Збройних Сил України з роззброєння незаконних військових формувань, звільнення захопленої території та відновлення контролю над державним кордоном, Державною прикордонною службою було створено два оперативних угруповання – окреме Тактичне угруповання “Кордон” на півдні та у складі Східного регіонального управління угруповання “Північ”.

Склад угруповань був дуже неоднорідним, оскільки до операції залучалися не лише органи і підрозділи охорони державного кордону, а також підрозділи Збройних Сил, Національної гвардії, Служби безпеки України. Чисельність органів прикордонної служби в цих угрупованнях змінювалась у міру виконання завдань. Так, перед початком операції угруповання Державної прикордонної служби нараховувало понад 1800 військовослужбовців із стрілецькою зброєю, до 20 одиниць броньованої техніки, до 12 одиниць протитанкових засобів, 6 одиниць зенітно-артилерійського озброєння та до 30 крупнокаліберних кулеметів. Під час активної фази операції угруповання прикордонної служби доходило до 4500 військовослужбовців, до того ж

прикордонні підрозділи на загрозових напрямках були посилені механізованою ротою з танковим взводом (до 110 військовослужбовців, 7 БМП та 4 танки) та зведеним загonom від Національної гвардії (до 179 осіб, озброєних стрілецькою зброєю). Основу угруповання Державної прикордонної служби склали мотоманеврені групи, оперативно-бойові прикордонні комендатури та застави, які формувалися завдяки наявному особовому складу та озброєнню і техніці, яке переважно складалось із стрілецької зброї, легкових, вантажних автомобілів та автобусів.

Умови, які об'єктивно склалися на момент проведення антитерористичної операції, потребували залучення сил і засобів Державної прикордонної служби, особливо Східного регіонального управління, яке відповідало за охорону українсько-російського державного кордону. Регіональне управління продовжувало охороняти державний кордон із Росією та використовуючи свої підрозділи із силами і засобами резервів, що надавалися Державною прикордонною службою, здійснювало завдання щодо взяття під охорону та захист державного кордону після вивільнення прикордонних районів від незаконних військових формувань.

Однак обстановка на державному кордоні ускладнювалася у міру зростання протистояння між Збройними Силами України та незаконними військовими формуваннями, які підтримувалися з боку Російської Федерації через неконтрольовану ділянку державного кордону. Почастішали спроби провозу через українсько-російську ділянку державного кордону контрабандної зброї, техніки, порушення морського кордону в Азовському морі воєнними, торговельними та промисловими судами. Усе це ще до залучення органів охорони державного кордону до антитерористичної операції потребувало охорони державного кордону в посиленому варіанті.

За задумом керівництва Державної прикордонної служби України, основною метою органів і підрозділів охорони державного кордону було вихід разом із з'єднаннями та частинами Збройних Сил України на визначений рубіж та взяття під контроль неконтрольовану ділянку державного кордону, забезпечуючи її прикриття та контроль напрямків, які могли використовувати незаконні військові формування для перекидання матеріальних засобів, найманців, техніки – тим самим надання допомоги Збройним Силам України

виконувати свої завдання. Так, під час виконання спільних завдань з відновлення конституційного ладу на окремих територіях Сходу України, прикордонникам вдалось взяти під контроль до 386 км державного кордону.

Для виконання поставлених керівництвом держави завдань у смузі антитерористичної операції в межах Донецької і Луганської областей та для нарощування зусиль на інших ділянках українсько-російського державного кордону і на адміністративній межі Херсонської області та тимчасово окупованого Криму було створено 2 оперативно-військових відділу, 22 оперативно-бойові прикордонні комендатури штатом до 200 військовослужбовців та 6 оперативно-бойових прикордонних застав (3 протитанкові штатом по 60 військовослужбовців та 3 зенітно-артилерійські – по 30 чоловік). Загалом до кінця 2014 року прикордонна служба у складі новостворених бойових резервів нараховувала до 7500 військовослужбовців, 88 одиниць різної броньованої техніки, до 90 одиниць протитанкових засобів, до 80 одиниць зенітно-артилерійських та зенітно-ракетних переносних комплексів і до 200 одиниць крупнокаліберних кулеметів.

Слід зауважити, що виконання завдань з прикриття українсько-російської ділянки державного кордону, недопущення провозу контрабанди та проникнення бойовиків було надзвичайно ускладнено. Повне закриття державного кордону для пересування громадян і транспортних засобів виявилось неможливим за *об'єктивними причинами*.

По-перше, прикордонні підрозділи прикривали лише ділянки з найбільш інтенсивного та вірогідного руху порушників, а саме в районах пунктів пропуску через державний кордон Новоазовськ, Успенка, Маринівка, Довжанський, Червонопартизанськ, а також інші основні шляхи, які з'єднували суміжні країни, а саме: Ульяновське, Дякове, Новоборовиці тощо.

По-друге, проти прикордонників застосовувалися засоби реактивної артилерії, протитанкові засоби та постійні нальоти на місця розташування підрозділів сил незаконних військових формувань та негативно настроєного місцевого населення.

По-третє – ускладнення створення системи логістики для забезпечення прикордонних підрозділів матеріально-технічними засобами і боєприпасами через дії

диверсійно-розвідувальних груп, невеликих озброєних груп місцевих повстанців та мінування шляхів.

По-четверте, неможливість використання авіації в районах активних бойових дій та вздовж державного кордону через близькість до нього населених пунктів де знаходилися сили незаконних військових формувань, озброєні вже на той час переносними протиповітряними засобами.

Така тактика незаконних військових формувань не нова, та застосовувалась у різних куточках світу. Досвід фінської війни також може надати кілька військових уроків. Невеликі фінські групи на лижах заходили у тил нашим військам і перерізали наші ланцюги постачання, – згадував пізніше один із радянських солдатів. У середині грудня наші танки залишилися без пального, коні, що тягли артилерію, – без вівса, солдати – без їжі. У всякому разі, багато танків було виведено з ладу іншими одягненими в біле фінськими солдатами на лижах, які кидали коктейлі Молотова в наші танки [5].

Тактика прикордонних підрозділів обумовлювалася прийомами та методами боротьби незаконних військових формувань, які включали: засідки, мінування об'єктів та комунікацій прикордонних підрозділів, обстріли їх позицій, здійснення диверсійних та терористичних актів, напади найманців, переодягнених у форму українських військовослужбовців, використовуючи зброю та бойову техніку, викрадення прикордонників для отримання викупу або обміну на полонених бойовиків та осіб, які відбувають покарання у місцях ув'язнення за всілякі злочини.

Виключно мобільність незаконних військових формувань змушувала керівництво Державної прикордонної служби України маневрувати наявними силами і засобами на найбільших загрозливих напрямках, безперервно нарощувати сили прикордонних підрозділів, що брали участь в антитерористичній операції. За мірою накопичення бойового досвіду особовий склад прикордонних підрозділів, що застосовувався під час проведення активної фази антитерористичної операції, постійно удосконалюючи бойову та службову майстерність, виконував поставлені завдання в умовах складної обстановки. Окремі періоди протистояння були особливо напруженими. Прикордонні підрозділи неодноразово вступали в запеклі бої з незаконними військовими формуваннями під час оборони

своїх позицій поблизу пунктів пропуску Маринівка, Довжанський, Успенка, Изваріне та інших.

Водночас слід визнати, що на той час прикордонні підрозділи були реформовані під правоохоронну структуру та мали на озброєнні стрілецьку зброю та засоби неубійної активної оборони. Техніка була окрашена у яскравий колір, що на рівнинній місцевості Донбасу демаскувало знаходження прикордонних підрозділів та не давало прикордонникам активно маневрувати силами і засобами для протидії незаконним військовим формуванням, застосовуючи засади, розвідувальні пошуки, нанесення вогневих ударів по противнику у випадках прориву їх через державний кордон і підвищення безпеки на особливо загрозливих напрямках. Обстановка, що складалась на той час, змушувала прикордонні підрозділи діяти активно, застосовуючи для себе нові форми і способи тактичних дій, безперервно удосконалювати бойову майстерність під час реальної бойової обстановки.

Незважаючи на повну самовіддачу прикордонників, які брали участь в антитерористичній операції, результативність їх оперативно-службової діяльності не могла бути достатньо ефективною, що обумовлювалось рядом причин, які негативно впливали на характер і результати діяльності органів і підрозділів охорони державного кордону.

По-перше, відсутність правової бази щодо застосування Державної прикордонної служби України у внутрішніх воєнних конфліктах і їх застосування у бойових діях усередині країни. *По-друге*, прозорість українсько-російського державного кордону значно ускладнювало виконання прикордонниками оперативно-службових завдань. Окремі політичні сили, будучи зацікавлені в напруженості обстановки на Сході України, використовували відкритість державного кордону в неблаговидних цілях. *По-третє*, негативний вплив на життєдіяльність прикордонних районів спонукало несприйняття більшістю населення регіону силових методів вирішення кризи та протистояння законним діям прикордонників. *По-четверте*, істотним фактором, який впливав на результативність виконання прикордонниками бойових завдань в антитерористичній операції, явилось слабе матеріально-технічне забезпечення, особливо в засобах індивідуального захисту, зв'язку, інженерних і маскувальних. *По-п'яте*, високі

морально-професійні якості прикордонників були і залишаються важливим фактором боєготовності прикордонної служби. Водночас, досвід їх участі в антитерористичній операції показав, що здатність до дій в екстремальних умовах не дається від народження, а формується цілеспрямованою, копіткою роботою керівників, вихователів та організацією професійної підготовки і повсякденної діяльності. *По-шосте*, ефективність захисту державного кордону не можлива без активних розвідувально-пошукових заходів. Особливе значення цей вид оперативно-службової діяльності прикордонних підрозділів набув в умовах ведення незаконних військових формувань до партизанських прихованих дій. Про це свідчило обладнання бойовиками схронів, тайників зі зброєю та боєприпасами, таборів їх підготовки.

Беручи до уваги досвід проведення антитерористичної операції, помилки, які були допущені під час реформування служби та нові завдання, які виникли в сучасних умовах у 2015 році, керівництвом прикордонної служби вживаються заходи щодо внесення змін до законодавства України стосовно збільшення чисельності служби та створення замість тимчасово створених оперативно-бойових прикордонних комендатур, штатні потужні бойові підрозділи – прикордонні комендатури швидкого реагування.

Основна мета їх створення полягала не лише у виконанні раптово виникаючих завдань із охорони та захисту державного кордону, а й підготовки їх до основного призначення – узяття під контроль українсько-російську ділянку державного кордону в межах Донецької і Луганської областей, що не контролюється з боку держави. Отже, для підготовки та виконання такого складного завдання у складі Державної прикордонної служби було створено три прикордонних комендатури швидкого реагування чисельністю до 500 військовослужбовців у штаті яких знаходилися прикордонні застави, протитанкові, зенітно-артилерійські, мінометні, інженерні, тилові та медичні підрозділи. Підготовка таких підрозділів була націлена на готовність до швидкого переміщення підрозділу загалом, здійснення маневру наявними силами і засобами та організація служби з охорони та оборони державного кордону, а у разі необхідності й організації прикордонного контролю у контрольних пунктах в'їзду-виїзду (пунктах пропуску через державний кордон).

Досвід Другої світової війни доводить про те, що з початком війни в Українському та Молдавському прикордонних округах були сформовані особливі прикордонні батальйони, які спільно з оперативними групами НКГБ СРСР мали би з перших годин боїв діяти на захопленій Червоною армією території. Під час так званого визвольного походу до Західної України, Західної Білорусії, Бессарабії, Північної Буковини та у війні з Фінляндією у складі першого ешелону наступаючих військ знаходилися такі особливі прикордонні батальйони. Їх завданням було створення в зайнятих крупних містах перших структур нової влади [7].

Отже, комплектування та підготовка підрозділів швидкого реагування має бути спрямована на готовність їх діяти на території, яка тимчасово не підконтрольна Уряду України. Особлива увага при цьому приділяється не лише підбору та підготовці особового складу (комплектувалися лише військовослужбовцями військової служби за контрактом та підготовленими за фахом), а його відданості та вмінню діяти в умовах можливих провокацій зі сторони як бойовиків, так й місцевого населення. Добитися комплектування прикордонних комендатур швидкого реагування допомогла кілька хвиль мобілізації персоналу, тому під час демобілізації стало питання про залишення на службі фахівців у цих підрозділах на більш тривалий термін, щоб підготувати собі заміну серед новопризначеного персоналу.

На сьогодні у Державній прикордонній службі України існує вже кілька прикордонних комендатур швидкого реагування, водночас через недостатнє фінансове забезпечення ці підрозділи не набули того вигляду, який пред'являвся до них із самого початку їх створення. В умовах зростаючої воєнної загрози і можливих збройних та інших провокацій на державному кордоні такі високо підготовлені та мобільні підрозділи нададуть не тільки допомогу органам охорони державного кордону в їх оперативно-службовій діяльності, але й самостійно зможуть вирішувати бойові та спеціальні завдання на загрозованих ділянках державного кордону та в прикордонній зоні.

“У нас має бути дуже чітке розуміння стратегічно важливого місця Державної прикордонної служби, нашої прикордонної розвідки у питаннях захисту та безпеки держави та громадян України. Тому всебічний розвиток та реформування прикордонної служби – наше спільне завдання.

Професійний, цілеспрямований та самовідданий прикордонник – це запорука безпеки кордону та захисту держави”, – сказав Володимир Зеленський під час звернення до прикордонників. Він нагадав, що виклики безпеки на українському кордоні нині є актуальними як ніколи, адже агресор не відступає [1].

Сучасна обстановка навколо України висуває до прикордонної служби особливі вимоги. Вони виявляються в необхідності кардинального вдосконалення оперативно-службової діяльності враховуючи зміни, що відбулися у правових, соціальних, духовно-культурних, воєнних і психологічних напрямках розвитку держави. Теорія охорони державного кордону, яка діяла до 2014 року вже не відповідала новій обстановці, тому в основу оперативно-службової діяльності мають бути покладені уроки, які виходять з практики дій прикордонників у зоні збройного конфлікту, що також має відобразитися в теорії розвитку прикордонної служби. Екстремальна обстановка, у якій діяли прикордонники, обумовили зміни в завданнях та функціях органів охорони державного кордону, спонукало на розвиток та вдосконалення форм і способів їх реалізації.

У важких умовах під час недостатнього фінансування, матеріально-технічному забезпеченні, труднощах з комплектуванням прикордонних підрозділів, законодавчому невдосконалості та водночас необхідності прямої участі у бойових діях – прикордонна служба спромоглась забезпечити охорону та захист державного кордону по всьому периметру держави.

Аналіз оперативно-службової та службово-бойової діяльності органів охорони державного кордону і тимчасово створених бойових підрозділів під час тривалого збройного конфлікту дає змогу дійти висновку, що прикордонники, вірні своєму військовому обов'язку та своєму народові, продовжують розвивати та приумножувати традиції захисників державного кордону старших поколінь. Результатом діяльності прикордонників у зоні антитерористичної операції, а надалі в операції Об'єднаних сил, стало створення заслону бойовикам та найманцям на шляху доставки незаконним військовим формуванням зброї, бойової техніки та матеріально-технічних засобів.

Збройний конфлікт на Сході України став серйозною перевіркою процесам реформування та оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби,

для якої основним тягарем було локалізація та недопущення розповсюдження конфлікту на іншу територію держави, а також відповідальність за стан охорони державного кордону на інших ділянках.

Висновок. Досвід та уроки участі Державної прикордонної служби у трагічних подіях надзвичайно важливі в умовах сучасного геополітичного положення держави, що характеризується збереженням високого рівня загроз національній безпеці, особливо у сфері безпеки державного кордону.

З огляду на досвід формування та застосування бойових резервів, основними завданнями прикордонної служби, зважаючи на обстановку на державному кордоні, мають бути:

по-перше, вдосконалення нормативно-правової бази та визначення на законодавчому рівні положення про спеціальний статус прикордонної служби;

по-друге, структура апарату Державної прикордонної служби потребує чіткого розмежування управлінських функцій, підпорядкованості та відповідальності за формування, підготовку й залучення бойових підрозділів;

по-третє, оснащення бойових підрозділів для автономного їх використання на загрозливих ділянках;

по-четверте, підготовка бойових підрозділів прикордонної служби має бути направлена на вміння діяти в сучасному бою, взаємодіяти з підрозділами Збройних Сил та Національної гвардії України, а на час виконання завдань мирного часу – на правоохоронну діяльність;

по-п'яте, створення для бойових підрозділів окремих місць їх дислокації, начальної бази та полігонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Державна прикордонна служба України. URL: https://dpsu.gov.ua/ua/law_base (дата звернення: 10.01.2022).
2. Про схвалення Стратегії розвитку Державної прикордонної служби : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. № 1189-р. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1189-2015-p (дата звернення: 02.01.2022).
3. Burisma Holdings. Матеріали з Вікіпедії. URL: ru.wikipedia.org/wiki/Burisma_Holdings (дата звернення: 06.01.2022).
4. Офіційний сайт Офісу Президента України. URL: President.gov.ua/ua/novyny (дата звернення: 04.01.2022).
4. Ерман Г. Зимова війна: як Фінляндія зупинила наступ СРСР, в якому загинули тисячі українців.

- BBC News Україна*. URL: [bbc.com/Ukrainian/features-50431418](https://www.bbc.com/Ukrainian/features-50431418) (дата звернення: 04.01.2022).
5. Українська правда. Комплекс заходів з виконання мінських домовленостей. 2015. URL: Pravda.com.ua/ua/articles/2015/02/12/7058327/ (дата звернення: 06.01.2022).
6. Версия : Городинский В. И. Освободительный поход в Германию. *Федеральный выпуск № 3 от 24.01.2022*. URL: [/versia.ru/osoboye-pogranichnyebatalony-byli-sozdany-dlya-sovetizacii-evropy](https://versia.ru/osoboye-pogranichnyebatalony-byli-sozdany-dlya-sovetizacii-evropy) (дата звернення: 04.01.2022).

Стаття надійшла до редакційної колегії 02.02.2022

Experience in the formation and use of combat reserves of the border service, their tasks in modern conditions

Annotation

In order to protect the border as much as possible and respond to crisis situations in controlled border areas, the relevant state bodies shall take response measures, including the creation of appropriate combat border reserves. Studying the experience of forming such reserves, the order of their application allows using it during the further reform of the border department in a rapidly changing environment.

Given the experience of formation and use of combat reserves, the main tasks of the border service, based on the situation at the state border, should be:

first, improving the regulatory framework and defining at the legislative level the provisions on the special status of the border service;

secondly, the structure of the staff of the State Border Guard Service requires a clear delineation of management functions, subordination and responsibility for the formation, training and involvement of combat units;

thirdly, equipping combat units for their autonomous use in threatening areas;

fourth, the training of combat units of the border guard service should be aimed at the ability to act in modern combat, interact with units of the Armed Forces and the National Guard of Ukraine, and in peacetime – for law enforcement activities;

fifth, the creation of separate locations for combat units, training base and training grounds.

The study analyzes the order of formation of combat border units, their tasks and possible methods of application, provides proposals for their composition and staffing and use in modern conditions. The study uses materials of combat reports, logs of combat operations and draft regulations on the first stage of creating combat border reserves in the State Border Guard Service of Ukraine in terms of active involvement of forces and means in the Anti-terrorist operation in some districts of Donetsk and Luhansk regions.

Keywords: combat reserves; body and subdivision of state border protection; border commandant's offices; rapid response unit; operational and service activities.